

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ СПРЯМОВАННОСТІ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ З ЙОГО ПРОФЕСІЙНОЮ ІДЕНТИЧНІСТЮ

Стаття присвячена вивченню особливостей взаємозв'язку спрямованості особистості та професійної ідентичності студентів педвузу. Виявлено, що сформований, нав'язаний та невизначений статус професійної ідентичності характеризується гуманістичною та екзистенційною спрямованістю особистості майбутніх вчителів, а статус мораторію – прагматичним та егоцентричним.

Сучасна система освіти України ставить на меті підготовку високоосвічених, усебічно розвинених спеціалістів. Підготовка кваліфікованого фахівця передбачає не лише оволодіння студентами необхідним обсягом теоретичних знань, практичних умінь та навичок, а й професійно значущими особистісними якостями, які сприятимуть успішній адаптації до майбутньої професійної діяльності, набуттю соціальної та особистісної зрілості, професійному та особистісному самовдосконаленню.

Навчання у вищому навчальному закладі є одним із важливих періодів становлення особистості майбутнього фахівця, під час якого відбувається становлення його професійної ідентичності.

Тому, очевидно, що даному аспектові має приділятися значна увага у процесі професійної підготовки майбутнього вчителя.

До проблематики професійної ідентичності звернені роботи О.П.Єрмолаєвої [1], Г.В.Гарбузової [2], А.М.Лукіяничук [3], Л.Б.Шнейдер [4].

Так, наприклад, професійну ідентичність Л.Б. Шнейдер розуміє як усвідомлення своєї належності до певної професії, що формується у процесі професійної освіти та активного розвитку професійної компетентності [4, с. 113].

Проблема професійно-педагогічної ідентичності розглядається Н.В.Кузьміною [5], Ж.Зайнобіддіновим [6], В.Ф.Сафіним [7], В.Г.Абдрашитовим [8]. Особлива увага приділяється науковцями розвитку професійно-педагогічної ідентичності у процесі професійної підготовки.

Як зазначає Н.В. Кузьміна [5], якби студент, обираючи спеціальність, мав уявлення про те, які йому будуть необхідні знання, уміння та навички, то не виникало б проблем формування педагогічної ідентичності. Але ситуація ускладнюється тим, що вибір вищого навчального закладу дуже часто зумовлений прагненням стати студентом за нейтрального, а іноді і негативного ставлення до педагогічної професії.

Розвиток ідентичності, професійної самосвідомості майбутнього педагога, на думку Ж.Зайнобіддінова [6], В.Ф. Сафіна і В.Г. Абдрашитова [8], визначається впливом двох факторів. Перш за все, студентами педвузу в процесі навчання засвоюються професійні цінності в термінах дисциплін психолого-педагогічного циклу. Через ці поняття усвідомлюються професійно значущі властивості та особливості свого «Я». Другим фактором формування професійної ідентичності майбутніх педагогів є сама педагогічна діяльність у період проходження педагогічної практики, у ході якої виявляються, уточнюються професійно важливі властивості та особливості майбутнього вчителя.

Під час першої педагогічної практики, як засвідчують результати досліджень В.Ф. Сафіна [7], студенти ідентифікують себе з досвідченим вчителем найчастіше за суто формальними ознаками, наприклад, умінням триматися перед аудиторією, мовою, поставою, мімікою. І лише під час педагогічної практики простежується ідентифікація на когнітивному рівні. Причина такої динаміки полягає у розрізненні важливих складових розвитку професійної ідентичності. Професійна ідентифікація можлива у тому випадку, якщо студент сприймає позицію вчителя. Різні педагогічні ситуації під час навчання можуть по-різному впливати на процес професійної ідентифікації, на процес

самооцінювання своїх здібностей та педагогічних якостей як суб'єкта педагогічної діяльності.

Значущу роль у формуванні ідентичності студента має його самооцінка. В.Ф. Сафін визначає, що самооцінка є механізмом професійного самовизначення. В якості ще одного механізму автор називає процес «ідентифікації-персоніфікації» [7].

Взаємозв'язок ідентичності студента та його самооцінки виявляється наступним чином: високий та середній рівень професійної самооцінки позитивно впливає на формування таких компонентів професійно-педагогічної спрямованості особистості, як «ставлення до себе як до вчителя», позитивне ставлення до предмету. І, навпаки, низький рівень професійної самооцінки перешкоджає їх формуванню. І якщо більшість студентів не мають досвіду професійно-педагогічної діяльності, то формування професійно-педагогічної ідентичності стає можливим у процесі виконання професійно-педагогічної діяльності під час педагогічної практики. Відповідно, із формуванням професійної ідентичності пов'язаний і розвиток «Я – концепції» [9], [10], яка являє собою сукупність усіх уявлень індивіда про себе та включає переконання, оцінки та тенденції поведінки. В силу цього «Я – концепцію» розглядають як властиву кожному індивіду систему настанов, спрямовану на самого себе. Вчителі та студенти, позитивно сприймаючи себе, почувають себе впевнено, задоволені вибором своєї професії, ефективні у роботі та навчанні.

Таким чином, соціальна значущість проблеми формування професійної ідентичності майбутнього педагога у процесі професійної підготовки та її недостатня розробленість у психологічній науці зумовлюють її актуальність.

Метою нашого дослідження на даному етапі стало вивчення взаємозв'язку професійної ідентичності та спрямованості особистості майбутніх вчителів.

Спрямованість особистості розглядається С.Л. Рубінштейном [11], як динамічні тенденції, які в якості мотивів визначають людську діяльність, а самі, в свою чергу, визначаються її цілями і завданнями.

Л.І. Божович [12] розуміє спрямованість особистості як систему стійких домінуючих мотивів, які визначають цілісну систему особистості.

У структурі особистості вчителя професійна спрямованість займає центральне місце є професійно значимою характеристикою, яка зумовлює його індивідуальну та типологічну своєрідність [13, с. 38].

Т.М. Данилова [14] у своєму дослідженні спрямованості особистості майбутнього практичного психолога простежує взаємозв'язок типів спрямованості особистості з такими показниками, як мотивація вибору професії, рівень розвитку самосвідомості та інше.

Вище зазначені теоретичні положення стали підґрунтям для припущення, проте, що тип спрямованості особистості майбутнього вчителя має взаємозв'язок із його статусом професійної ідентичності.

Вивчення рівнів професійної ідентичності проводилось за допомогою методики «Вивчення статусів професійної ідентичності» [15, с. 67-75]. Зазначена методика дозволяє виявити статуси професійної ідентичності (невизначена, нав'язана, мораторій та сформована професійна ідентичність). Вивчення типу спрямованості особистості проводилося за допомогою «Методики виявлення типу спрямованості особистості» [15, с. 232-234].

Спрямованість особистості авторами цієї методики розглядається з позиції двох протилежностей: «гуманізм – екзистенціалізм», який є професійно сприятливим типом спрямованості особистості та «егоцентризм – прагматизм» - професійно несприятливим типом.

До участі в дослідженні було залучено 144 студента I, III та V курсів Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова та Мелітопольського державного педагогічного університету.

Отримані результати проведеного дослідження засвідчують, що статус сформованої професійної ідентичності має 45% студентів I курсу (отримані данні представлені в табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл майбутніх вчителів за статусами професійної ідентичності та типами спрямованості особистості

Курс	Статус професійної ідентичності	Кількість (%)	Тип спрямованості особистості	Кількість (%)
I курс	Сформована	45	Гуманістичний	42
	Дифузія	10	Екзистенційний	16
	Нав'язана	3		
	Мораторій	42	Прагматичний	26
			Егоцентричний	16
III курс	Сформована	37	Гуманістичний	18,5
			Екзистенційний	18,5
	Мораторій	63	Прагматичний	37
			Егоцентричний	26
V курс	Сформована	50	Гуманістичний	33
			Екзистенційний	17
	Мораторій	50	Прагматичний	30
			Егоцентричний	20

Студенти цієї групи вже пройшли період кризи і сформулювали певну систему значущих для себе цілей, цінностей, визначилися і знають хто вони, і чого хочуть від життя. Невизначена професійна ідентичність (або дифузія) діагностується у 10% першокурсників. У студентів з таким статусом професійної ідентичності відсутня професійна та особистісна спрямованість, заслабка мотивація. Ці студенти пройшли через кризу ідентичності, але не прийняли на себе жодних соціальних зобов'язань, не мають обраних професійних взірців для наслідування у власній педагогічній діяльності. Для них характерною є стратегія ухилення від відповідальності. Статус нав'язаної професійної ідентичності мають 3% студентів I курсу. Відповідно зазначеного статусу майбутні педагоги прийняли на себе певні соціальні обов'язки, не проходячи через кризу ідентичності. У цьому випадку вибір професії був зроблений значущими іншими (батьками, знайомими, друзями). У 42% першокурсників професійна ідентичність знаходиться у стані мораторію. Такий статус професійної ідентичності властивий тим студентам, які мають кризу ідентичності. Ці студенти знаходяться у стані кризи професійної ідентичності та активно намагаються вирішити її, використовуючи різні варіанти. Такі студенти знаходяться в стані пошуку інформації, взірцевих комунікативно-професійних ролей тощо.

У 42% досліджувальних студентів першого курсу, які мають статуси сформованої, нав'язаної та невизначеної професійної ідентичності діагностується гуманістичний тип спрямованості особистості, а у 16% - екзистенційний. При гуманістичному типі спрямованості особистості цілі, інтереси та потреби інших людей мають домінуючу значущість, у спілкуванні особистості превалюють толерантність та емпатійність. У студентів з екзистенційним типом спрямованості особистості домінуючою потребою виступає потреба у внутрішній діяльності, яка характеризується високим рівнем самоаналізу та рефлексії, прагненням до самовдосконалення та самореалізації. Тип спрямованості особистості студентів у стані мораторію прагматичний (26%) та егоцентричний (16%). Студенти з прагматичним типом спрямованості особистості орієнтуються на конкретні результати своєї діяльності, які в свою чергу, визначають її

цілісність та значущість. Егоцентрична спрямованість особистості – це спрямованість, за якої цілі, інтереси, потреби особистості звернені до самої себе (мають егоїстичний характер) та займають центральне місце в ієрархії цінностей. Спілкування студентів з егоцентричною спрямованістю особистості характеризується відсутністю справжнього інтересу до співрозмовника.

Аналіз отриманих результатів демонструє, що 37% студентів третього курсу мають статус сформованої професійної ідентичності та в них діагностується гуманістичний (18,5%) та екзистенційний (18,5%) тип спрямованості особистості. 63% студентів третього курсу знаходяться у стані мораторію професійної ідентичності. Для студентів III курсу з невизначеною професійною ідентичністю характерним є прагматичний (37%) та егоцентричний (26%) тип спрямованості особистості.

Аналогічні тенденції спостерігаються і у дослідженні п'ятикурсників. Так, для п'ятого курсу характерний рівномірний розділ на стан мораторію (50%) та сформовану професійну ідентичність (50%). У п'ятикурсників, які мають статус сформованої професійної ідентичності діагностується гуманістичний (33%) та екзистенційний (17%) тип спрямованості особистості. Прагматичний тип спрямованості особистості виявляється у 30% студентів V курсу зі статусом мораторію професійної ідентичності, а 20% мають егоцентричний тип спрямованості особистості.

Таким чином, проведене дослідження свідчить, що для статусу сформованої, нав'язаної та невизначеної професійної ідентичності характерним є професійно сприятливий тип спрямованості особистості (гуманізм та екзистенціалізм). Професійно несприятливий тип спрямованості особистості (прагматизм – егоцентризм) діагностується у студентів які знаходяться у стані мораторію професійної ідентичності.

Наступним етапом нашого дослідження стане вивчення особливостей взаємозв'язку професійної ідентичності з іншими особистісними, професійно значущими якостями майбутнього вчителя, зокрема з його професійною спрямованістю.

Література:

1. Ермолаева Е. П. Профессиональная идентичность и маргинализм: концепция и реальность // Психологический журнал. – 2001. – Т. 22. - № 4. – С. 51 – 59.
2. Гарбузова Г. В. Эмпирические критерии формирования профессиональной идентичности студентов // www.bali.ostu.ru/umc/arhiv/2007/1/Garbuszova.doc
3. Лукіянчук А. М. Проблема ідентифікації у професійному становленні студентів вищого навчального закладу I-II рівнів акредитації педагогічного профілю // www.narodnaosvita.kiev.ua/vupysku/3/statti/2lukiyanchuk/lukiyanchuk.htm
4. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг. М.: МПСИ; Воронеж: МОДЕК, 2004. – 600 с.
5. Кузьмина Н. В. Очерки психологии труда учителя. – Л., ЛГУ, 1967. – 273 с.
6. Зайнобиддинов Ж. Особенности влияния идентификации на формирование профессионально-педагогической направленности студентов. – Изд-во ЦКФЛРАО, 1989. – 148 с.
7. Сафин В. Ф. Роль самооценки в осознании себя студентами как субъекта педагогической деятельности. – В кн.: Формирование личности учителя в системе учебно-воспитательного процесса в педагогическом институте. М., 1980. – С. 104 – 106.
8. Сафин В. Ф., Абдрашитов Ф. Г. Идентификация как механизм осознания студентами себя в качестве субъекта педагогической деятельности. – В кн.: Формирование личности учителя в системе учебно-воспитательного процесса в педагогическом институте. М., 1980. – С. 125 – 127.
9. Бернс Р. Развитие Я – концепции и воспитание. – М., 1986. – 453 с.
10. Митина Л. М. Психологическое сопровождение выбора профессии. – М.: Флинта, 2003. – 181 с.
11. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии. – М.: Просвещение, 1976. – 415 с.

12. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.
13. Митина Л. М. Психология профессионального развития учителя. – М.: Флинта: Московский психолог-социальный институт, 1998. – 200 с.
14. Данилова Т. М. Формування гуманістичної спрямованості особистості майбутнього практичного психолога: Автореф. дис.... канд. психол. наук. – К., 2003, - 20 с.
15. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. – М.: Изд-во «Бахрам», 2000. – С. 67 – 75; С. 232 – 235.

Статья посвящена изучению особенностей взаимосвязи направленности личности и профессиональной идентичности студентов педвуза. Обнаружено, что сформированный, навязанный и неопределенный статус профессиональной идентичности характеризуется гуманистической и экзистенциальной направленностью личности будущих учителей, а статус мораторию – прагматическим и эгоцентрическим.

The article is considers personality focus and professional identity interconnection of pedagogical institutes. It is exposed that formed imposable and indefinite status of professional identity is characterized by personality's humanistic and existential focus but status moratorium is identitied by pragmatic and egocentric.